

---

# Malaria Urbana

AV REBECKA LENNARTSSON

Så erhöj jag nyckeln till doktorandernas rum, med utsikt över gågatan och gravstenarnas dystra rader i hörnet där gränden upphör och kyrkogården tar vid. Det var hösten 1995, en evighet sedan eller i går. Min etnologiska bana började egentligen — för inte alls länge sedan — med en märklig och från barnsben närd passion för nötta ting och svunna föreställningsvärldar. Ganska snart stod misräkningen emellertid klar för mig; etnologi var något helt annat än de lustfyllda utgrävningar i ett exotiskt förflutet som jag hoppats på. Disciplinen hade uppvisat ett svindlande förvandringsnummer; från folklivsforskningens rötter djupt ned i den svenska myllan med nationalistiska räddningsaktioner bland inpyrda pörten och storvulna hälsingegårdar i det modernas ambivalenta anda, över klasskampens radikala småfolksskildringar och antropologiska utflykter i en förfrämligad hemkultur och rakt in i en postmodern begreppsvärld av konstruktivism och reflexivitet, inomvetenskaplig kritik och antiidentitetsteorier.

När besvikelsen väl lagt sig började jag orientera mig i detta främmande ämne och fann dess möjligheter. Så blev jag kvar, laborerande bland bibliotekets sakliga och stundtals nostalgiskt mättade skildringar av spåntaksläggning och allmogens julseder, postmodern kritik och teoretisk litteratur om subjektets död. Här står ännu det digra bandet om Gotlandsdricka och lektyr om

plogtypernas utbredning, nu intill Butlers Gender Trouble och Baumans Postmodern etik. Men bokbeståndets bredd visar inte bara på en tidlig förändring, utan talar också om en samtid där flera förhållningssätt och bestämningar av ämnet lever parallellt. Disciplinen är onekligen en smula schizofren. Kanske vore det riktigare att tala om flera etnologier. Likväl fortgår kampen om rätten att definiera Etnologin. I vårt intima och något anarkistiskt informella — men, vill jag påstå, stimulerande — seminarium är vi tämligen övertygade om att det är vi som besitter den rätten — vilket naturligtvis är en form av behagligt självbedrägeri, för vem i de etnologiska leden berömmar sig inte av det?

Min tanke den där hösten då forskarseminariet öppnades för mig var att skriva om prostitution. Jag hade allt väldigt klart för mig. Två år med denna nyfunna plats i tillvaron har dock stjälpit det mesta över ända i ett plågsamt medvetandegörande om ämnets svårhanterliga art och mina egna begränsningar. Emellanåt känner jag mig utled på att traversera detta minerade område; här lurar otaliga risker och faror. Men det har också varit berikande år av stimulerande tankevolter, som stundtals förlänat skrivandet ett lustfyllt rus. Och prostitutionen som ämne har kanske framför allt visat sig ha för mig oanade dimensioner. När jag omsider påbörjade mitt materialinsamlande med 1880-talets sedlighetsdebatt för ögonen

ledde de dammiga bokbladen mig på oväntade avvägar som öppnade andra portar in i ämnet. Det har väckt frågor om sexualitetens omvandlingar och moralens verkningar, om individens möjligheter och maktens upprinnelser och intrikata mönster. Genom representationerna av den prostituerade kvinnan kan man läsa en modernitetens historia.

Malaria Urbana är avhandlingens arbetsnamn. Jag har hämtat uttrycket ur tidskriften *Sedlighetsvännen* från 1883, där en insändarskribent liknar prostitutionen vid ett patologiskt tillstånd, en Malaria Urbana. Jag fastnade för citatet då jag tycker att det rymmer flera av de aspekter jag vill behandla. Dels har uttrycket med sin latinska travesti en koppling till medicinen, som spelat en stor roll i formandet av prostitutionen och dess utövare som kategori. Det antyder den moderna erans strävan att namnge och fästa patologiska etiketter på varje företeelse och avvikelse. Dels bringas uttrycket genom ordet malaria också en exotisk klang, som stämmer väl med den roll prostitutionen ofta givits som symbol för den "undre världen"; en farofylld och märklig plats, främmande, mörk och sjukdomsalstrande. Men framför allt beskriver uttrycket den nära koppling mellan den moderna staden och prostitutinen som materialet uppvisat.

### *Det etnologiska lättsinnet?*

"Men det är väl ändå Sanningen du är ute efter?" Det är mer ett förvånat utrop än en fråga. Att lämna det egna seminariets relativa trygghet och konfronteras med andra ämnestraditioner och vetenskapsuppfattningar kan vara en smula skrämmande och omtumlande. På en tvärvetenskaplig kurs i forskningsetik lyckades jag — helt utan uppsåt och med den nyantagna doktorandens aningslöshet — väcka en del upprörda

känslor med mitt PM om relativism och subjektivitet. Förvånad upptäckte jag att mitt etnologiska förhållningssätt kunde tolkas som lättsinne, som ren bekvämlighet och ovilja att ta itu med de verkliga problemen. Den förkärlek med vilken många etnologer anammar vissa s.k. postmoderna betraktelsesätt har ibland kritiserats — även internt — som trendkänslighet, en osäker och vacklande disciplins oreflekterade kapitulation inför varje ny idé och strömning. Etnologen sägs glida alltför lättvindigt genom tillvaron. Hon har av sagt sig den vetenskapliga plikten att leverera sanningar och ägnar sig åt exhibitionistiska och föga samhällsnyttiga skildringar av sina egna och andras subjektiva upplevelser och iakttagelser i stället för att framhärda i jakt på objektivitet i vetenskapligt stringenta redogörelser.

Med insikten om det ogörliga i att fånga en ogrumlad Sanning och beskriva verkliga händelseförlopp ligger etnologens fokus i stället på människors tolkningar och återberättande av verkligheten. Kanske kan man säga att forskarens uppgift då blir att presentera alternativa sanningar, att relativisera Sanningen genom att lyfta fram De andras röster och historier. En sådan vetenskap kommer att producera tvivel snarare än leverera sanningar. Att på det sättet lämna utrymme för De andra i vetenskapens oupphörliga upptäckande av människan och inte dölja sitt jag bakom en förment saklig och objektiv forskarroll anser jag vara en eftersträvarsvärd typ av forskning. "Det etnologiska lättsinnet" är därför för mig höjden av forskningsetik.

### *Makten att se och tillskriva*

Jag är således inte ute efter att berätta Sanningen om prostitutionen. Jag vill inte lösa dess gåta, komma med handlingsförslag för

att utrota den eller ge en slutgiltig förklaring till dess existens. Det finns inte en prostitution. Begreppet är problematiskt att laborera med; det är relativt, avhängigt av situationen och uttolkarens referensramar. Ändå, eller kanske just därför, finns en tydlig strävan att definiera och förklara prostitutionen och dess utövares väsen och orsaker, från 1800-talets voyeuristiska synliggörande i den begynnande rasbiologins dova färger till dagens problemlösande forskning på området. Prostitutionen ringas in, avgränsas och delas in i underavdelningar. Under den moderna eran har en rad kategorier namngetts och skapats som kunskapsobjekt i en aldrig sinande vilja att veta. Jag vill undvika att bidra med ytterligare en definition till denna uppsjö av försök att bestämma begreppens betydelser. I stället vill jag fråga mig hur sanningarna om könshandeln eller kvinnan som säljer sina sexuella tjänster formats. Jag vill se vad som gör kategorin prostituerade möjlig, vilka makter och viljor som sammanflätas vid de tillfällen då dessa föreställningar och sanningar uppstår eller omstöps. En sådan ambition kan kanske tyckas en smula tandlös, eller möjligen provocerande. Det kan uppfattas som ett förnekande av människors upplevelser och könshandelns faktiska följder, av individuella öden, sorger och smärtor. Men jag påstår inte att prostitution inte finns, jag blundar inte för könshandelns konsekvenser på den empiriska nivån. Jag vill bara inte stanna vid ett sådant konstaterande, jag vill gräva i diskursernas upprinnelser, nysta på trådar i den enorma härva av makter och viljor som prostitutionen utgör. Jag tror det ligger en dold sprängkraft i att visa på det kulturskapade i naturliggjorda kategorier, att avtäckande makter som verkar i konstruerandet av särskiljande och förening. Att synliggöra det kulturellt konstruerade visar på möjlighet till förändring, till frihet från naturens tvingande lagbundenheter.

### *Föränderliga begär*

Få saker genomsyrar vår samtid så som den samling handlingar, fantasier och begär som vi brukar kalla sexualiteten. Allt sedan 1960-talet, då vad man ibland har kallat en sexualliberal revolution tog sin början, har upplysningsarbetet om könsangelägenheterna formligen exploderat. Sexualiteten utforskas och exploateras i otaliga sammanhang, orgasmer graderas, sexuella erfarenheter jämförs, erogena zoner kartläggs. Kroppen omtalas som ett instrument för njutning och utlevelser; känn din kropp, känn dig själv! Sexualiteten betraktas så som hörande till det mest fysiska, djupt liggande planet hos djuret människan, som en pockande urkraft som sätter sina arkaiska spår i alla våra göranden och låtanden. Där, i kärnan av vår kroppslighet, förväntas vi finna oss själva; nyckeln till jaget sägs ligga i sexualiteten. Många av utsagorna kring den fysiska kärleken bygger på en dualistisk könsförståelse, i grunden karakteriserad av ett maktasymmetriskt förhållande. Det erotiska begäret anses grundat i en naturlig artskildhet mellan den maskulina mannen och den feminina kvinnan. I litteratur, i TV-serier, film och reklam reproduceras denna dikotoma könsförståelse om och om igen. Här renodlas och konserveras könsbundna maskuliniteter och femininiteter i en oändlig exponering av den Kvinnliga kroppen som objekt för en antaget manlig begärande blick — en exponering som samtidigt bryter alla tidigare tabun i en aldrig sinande lystnad efter naket kött. Kring denna naturliggjorda dikotomi ryms en mängd föreställningar om sexualitetens beskaffenhet; så som att män i regel har större behov av sex än kvinnor, att många sexpartners tyder på en abnormitet hos kvinnan, att män har lättare att skilja på kärlek och sex och tänder på visuella intryck och att kvinnor ger — eller rövas på — sex medan män tar för sig.

*I blickfånget. Det förra sekelslutets fascination inför den sexuella kvinnan lockade till detaljerade skildringar i både ord och bild, och på operationsborden sökte man hennes mytiska inre väsen i vätskor och vävnader. "Etude de nu", 1882. Målning av Toulouse-Lautrec, i Julia Frey, Toulouse-Lautrec. A Life, London, Weidenfeld and Nicolson 1994.*

Genom dessa föreställningar, föränderliga och bestående, skapas och omskapas också synen på prostitutionen och på kvinnan som prostituerar sig. Det asymmetriska förhållandet mellan könsens sexuella begär fungerar ofta som prostitutionens främsta bevekelsegrund. "Horan", menar man, är evig. Hon har alltid funnits och kommer alltid att finnas ty världen är inrättad så att män besitter en större lust och en obändigare drift än kvinnor och denna drift kräver sitt utlopp.

Emellertid har dessa naturliggjorda könsförhållanden länge ifrågasatts. Sexualiteten har avslöjats som ett historiskt föränderligt fenomen. Begären kan manipuleras, undertryckas eller underblåsas beroende på makts intressen. Med det antagandet förvandlas sexualiteten från en naturgiven och ohistorisk storhet till en arena för maktutövning och motmakt. Kampen för sexuellt likaberättigande är månghövdad och förs på flera fronter; här strider kvinnor, homosexuella, bisexuella och transsexuella för rätten till sin kropp och sin sexualitet. "Fjenden" är ofta densamma; en uteslutande repressiv och centraliserad makt, ägd och utövad av en förment homogen grupp av vita, västerländska och heterosexuella män, med rätt att definiera normen och sätta gränser för erotikens landskap. Så betraktas makten som en uteslutande repressiv och förtryckande mekanism.

Nu tror jag att en sådan syn på makten och begären i förlängningen paradoxalt nog kan bidra till att stärka den dualistiska könsuppfattningen och reproducera den västerländske, heterosexuelle mannen som norm. I centrum av makten antas han undkomma all repression och kulturell styrning och kan fritt odla och leva ut sin sexualitet. Det får till följd att man antingen betraktar kvinnors (eller andra kategoriserade och marginaliserade grupper) sexualitet som essentiellt annorlunda än mannens, en lust som skulle ta sig helt andra uttryck om den till-

läts blomma utan beskärning, eller, om man godtar tesen att könen inte representerar några väsensskilda och ohistoriska kategorier, att kvinnans sexualitet med nödvändighet skulle sammanfalla med mannens, då hans lust redan är frigjord och därmed "naturlig".

### *Mångtydiga makter*

Jag tror att en etnologisk analys av konstruerandet av de prostituerade som kategori kan bli mer fruktbar med ett annat maktbegrepp än det allmänt vedertagna, där makt är något uteslutande förtryckande. I Foucaults efterföljd kan förhållandet mellan makten och begäret uppfattas annorlunda; makten är inte uteslutande repressiv, utan också produktiv, den utövas snarare än innehas och den kan analyseras som kommande nedifrån och upp likaväl som vice versa. Med den utgångspunkten blir det intressanta inte att formulera en generell teori om förtryck, utan att analysera de ögonblick då makt utövas — på sexualitetens arena inte endast som tvingande repression, utan som skapande av erotiska begär — och de tillfällen då motmakt uppstår. En sexualitet före eller bortom makten är med det betraktelsesättet knappast möjlig. Genom att inte se makten som en given konstant som undertrycker individers erotiska lustar utan att utgå från att makt kan utövas över individerna genom de fysiska begären frångår man tanken om sexualiteten som en autonom kärna och makten som centraliserad till ett antal individer eller grupper. Makten sätter inte bara gränser för det erotiska landskapet, den producerar också begär och pirrande njutningar. Det får emellertid inte hindra oss att se dess mörka baksidor och analysera dess effekter. I stället för att fråga efter hur och varför makten stigmatiserar olika grupper, kan kulturforskaren så fråga efter hur och

varför dessa grupper skapats, hur kategorisering och normalisering sker i ett ständigt spel mellan makter och motmakter. Jag tror att ett sådant maktbegrepp lämpar sig väl för etnologiska studier av moderna samhällen, där makten inte längre med samma lätthet kan lokaliseras till en särskild individ eller grupp. Makten är undflyende och föränderlig, den byter ständigt skepnad och tar sig helt andra uttryck än det avläsbara förtryckets; än döljer den sig i talet om frigörelse och revolt, än maskerar den sig som krav på mänskliga rättigheter. Med ett sådant tillvägagångssätt hoppas jag det blir möjligt att sätta också den normaliserade manliga sexualiteten under luppen, och problematisera den maktasymmetriska heterosexualiteten som en historiskt ständigt skapad och omskapad princip.

### *Den mänskliga kulturens natur?*

Därmed vill jag också i någon mån försöka lösa upp dikotomin natur och kultur i den meningen att jag inte nöjer mig med att betrakta kulturen som en tolkning av naturen, som konstruerade egenskaper som lagts till den på förhand givna biologin. Jag vill i stället se natur och kultur som oupplösligt länkade samman. Med ett konstruktivistiskt perspektiv finns ingen av kultur obesudlad biologi — kanske inte heller någon av biologin opåverkad kultur. Inte därför att de inverkar på varandra, utan därför att de är omöjliga att skilja åt. Det innebär inte att jag förnekar att människor är biologiska varelser av kött och blod, med gener och hormoner. Jag vill inte heller hävda att jag står opåverkad inför min kropps mysterier, orubbad av hormoners nyckfulla härjningar och det kroppsliga livets små och stora mirakler. Det innebär bara att jag anser att varje utsaga om de kroppsliga förhållandena är kulturellt formad. Hur vi tolkar våra

kroppar, vad vi väljer att se och inte se, hur vi kategoriserar och fäster ord och betydelser vid våra fysiska gestalter — hur vi skapar dem — är avhängigt av det samhälle vi befinner oss i och utgör. Kanske kan man säga att mänsklig natur är kultur.

### *Staden — utopi och mörk apokalyps*

I det material jag gått igenom från det sena 1800-talet spelar Staden en mycket framträdande roll. Gång på gång målas dess konturer upp för mig, än i hotfullt mörka och civilisationskritiska toner, än i framstegsrusig längtan efter den ultimata Staden, det rena, vackra och tillrättalagda landskapet. Jag har därför valt att rumsligt begränsa mitt arbete till Stockholm. Men stadsrummet fungerar inte endast som fond eller ramverk för min vetenskapliga berättelse, utan finns också närvarande som en betydelsefull del i arbetet.

Jag kan inte säga att jag någonsin varit särskilt lockad av stora städer. Uppvuxen i en liten mellansvensk by där vägen tar slut och granskogen tar vid erbjöd klippblockens håligheter och det söndervittrande sågverket de största äventyren. Emellertid: saker och ting förändras. Kanske är det så att man förr eller senare lockas av det främmande. För mig är det urbana rummet fortfarande ett utforskat landskap, exotiskt och märkligt. Med kulturforskarens ögon kan storstadens karta avkodas och läsas; dess fysiska logik och föränderliga geografi uttrycker moderniteten i dess externaliserade form. Så är storstaden modernitetens främsta arena, men också det modernas upprinnelse och oavlåtliga förnyare. Det är den skådeplats där makter och motmakter oupphörligen iscensätter sina manuskript och tar sig fysiska och avläsbara uttryck. Med Stockholm som exempel vill jag analysera de iscensättningar som rör prostitutionen och de kvinnor som

kategoriserats som prostituerade. Ambitionen är att utsträcka tidsrymden från en svår-fångad samtid till ett avlägset 1700-tal — inte som en processhistoria, utan genom kortare nedslag i det förflutna. Det långa tidsperspektivet skiljer mig från många av mina kolleger, men utgör samtidigt en länk till den äldre etnologin som känns fruktbar. Det förflutna tenderar ofta att antingen reduceras till en stiliserad kuliss för ett komplext och mångtydigt nu, eller förbli forskarens enda fält på bekostnad av det samtida. Jag hoppas kunna lägga lika stor vikt vid de skilda delarna och ämnar problematisera det förgångna i lika hög grad som det närvarande. Tyngdpunkten kommer dock förmodligen att ligga på det händelserika förra sekelslutet. Det är också där jag börjat mitt arbete.

### *Staden och Horan*

Prostitutionen har på ett mycket omedelbart sätt knutits till de stora städernas framväxt. Vid det förra sekelslutet förbands dess uppkomst och spridning i det offentliga talet med den moderna stadens tillblivelse. I takt med att trådräta esplanader och öppna platser bröt genom ruffiga kvarter och urindof-tande gränder och skapade en modern och genomplanerad stadsgeografi blev prostitutionen ett alltmer angeläget problem att ta itu med. Talet om prostitutionen och dess kontrollorgan reglementeringen präglades av en modern vurm för det funktionella och effektiva, och språket närmade sig kommersialismens vokabulär. Liksom den moderna stadens osynliga kloaker och underjordiska kulvertar befriade det urbana landskapet från avskräde och träck skulle prostitutionen rensa gränderna från den sinnliga orenheten under dolda, kontrollerade och hygieniska former. Reglementeringen skulle borgen för en ren och övervakad könshandel. Men när

de prostituerade kvinnorna inte finner sig i att dvälas i mörkret, att smyga i de delar av staden som anvisats dem eller disciplinera sina blickar och sitt tal enligt reglementets anvisningar blir de ett hot, en brist i den moderna ordningen. Prostitutionen blir en *Malaria Urbana*, storstadsdjungelns dunkla och exotiska fara, och kvinnorna som befolkar gator och gränder blir symboler för vildheten i civilisationens hjärta. Ty när civilisationens ljus och gatornas belysning blir allt klarare och starkare blir också stadens skuggor skarpare och mer framträdande. I föreställningarna om Horans gestalt kom så modernitetens alla avigsidor att rymmas och drivas till sin spets; anonymiseringen av det mest intima, de flyktiga och avpersonifierade kontakterna, njutningslystnaden, amoralen och den uppdrivna jakten på sinnesretningar, djurisk sexualitet, beräknande girig egoism och upplösning av familjeband. I hennes anlete sökte man degenerationens omiskännliga marigheter, på hennes kropp läste man det moraliska förfallets osmakliga effekter. Det slutande seklets fascination inför Horan är märkbar; än exponeras hon lustfyllt och hotande i målningar och litteratur, än söker man fastslå hennes natur i buktiga volymer med vetenskapliga titlar. Om 1700-talets skökor varit lastens utövare, blir de nu lasten i dess inkarnerade form; prostitutionen blir en identitet snarare än en handling, och den prostituerade kvinnan blir århundradets problem, det största sociala onda.

### *Litteratur*

- Ankum, Katharina von (ed.), 1997. *Women in Metropolis*. Berkley/Los Angeles/New York: University of California Press.
- Benjamin, Walter, 1990. *Paris — 1800-talets huvudstad*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Caplan, Pat (ed.), 1989. *The Cultural Construction of Sexuality*. London/New York: Routledge.

- Delphy, Christine, 1996. "För en ny social könsordning." I: *Häften för kritiska studier*, 4:1996.
- Foucault, Michel, 1980. *Sexualitetens historia — viljan att veta*. Stockholm: Gidlunds.
- Gerholm, Lena (red.), 1993. *Etnologiska visioner*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Larsson, Lisbeth (red.), 1996. *Feminismer*. Lund: Studentlitteratur.
- Sawicki, Jana, 1991. *Disciplining Foucault*. London/New York: Routledge.
- Sennett, Richard, 1977. *The fall of public man*. New York: Vintage Books Edition.

## Summary

### *Malaria Urbana*

I intend my dissertation *Malaria Urbana* to be a genealogical study of prostitution as a social and

cultural construction and of the prostituted woman as a category. Using a constructivist perspective I aim to trace those forces, willpowers and conceptions that have made possible not only the phenomenon of prostitution itself, but also the classifications of it. By focusing on the production of knowledge and its connections on the expression of power, I would like to deconstruct established truths about sexuality, morality and given conditions for a dualistic understanding of sex. However, I also hope to elucidate the individual's possibilities for resistance. Through the representations of the woman who prostitutes herself and her own narratives, I thus aim to write a history of modernity. The background and framework for the dissertation is Stockholm, as the ever-changing urban arena where modernity continually reinscribes itself and where power and resistance find both physical and reflected expressions.

Övers. Suzanne Mason